

Ettekanne õigus- ja kohtusüsteemi arengust

Justiitsminister Rein Lang

Lugupeetud Riigikohtu esimees, kohtunikud, kolleegid, külalised!

Minu sõnavõtu oleks ju keegi võinud sisse juhatada ka lausega: „Teil on õigus vaikida, sest kõike, mida te ütlete, võidakse kasutada teie vastu.” Kujutan juba vaimusilmas ette, kuidas mitmed ennast sõnavabaduse, sõltumatu kohtupidamise või siis vaeste ja väetite eest seisjad teritavad kõrvu, et tuntud lingvist Koškini eeskujul korjata minu lausetest välja tähed, millest saaks moodustada ropu sõna.

Aga mis parata, seadus nõuab rääkimist. Ja siit on hea minna esimese teema juurde, mille olen pealkirjastanud kui „Õigusriik”.

Eelmine õiguskantsler Allar Jõks on viimasel ajal väsimatult avalikult kuulutanud, et Eesti riik on viimasel ajal õigusriigist oluliselt kaugenenud. Tema ja tema visiooni toetajad leiavad, et Eesti seadusandja ja valitsus on 2009. aastal sülitanud põhiseaduslikele väärtustele ja võtnud vastu seadusevastaseid otsuseid. Eesti riik olevat muutunud ettearvamatuks ja isikute põhiõigusi eiravaks. Karmid hinnangud.

2009. aastal mõõdame me esimest korda alates põhiseadusliku riigivõimu taastamisest oma majandusarengut suure miinusmärgilise arvuga, ja see arv on lausa kahekohaline. Mõningate arvates on juba selline asi iseenesest vastuolus põhiseadusega ja selle tekkimises süüdi olevad isikud tuleb tuvastada ja nende üle kohut mõista. Enne järgmise aasta riigikogu valimisi kuuleme ka sellist retoorikat küllaga. Kuid palju kordi enam on neid, kes väidavad, et põhiseadusliku riigivõimu otsused sellises olukorras on olnud kuritegelikud. Sest milleks siis muuks kui kuritegelikuks saab lugeda põhiseaduse tahtlikku eiramist?

See arutelu taandub küsimusele, kas ilma eriolukorda või erakorralist seisukorda välja kuulutamata on Eesti seadusandjal ja täitevvõimul võimalik kiiresti loobuda varem otsustatud rahvatulu ümberjagamisest, subsiidiumitest ja dotatsioonidest äriühingutele või toetustest eraisikutele. Või veelgi hullem, kehtestada uusi riiklikke koormisi. Kõike seda seetõttu, et raha kõigi riigi kohustuste täitmiseks lihtsalt ei ole. Samas on nüüdisaegses maailmas riikidel pea alati võimalik lükata oma kohustused järgmiste põlvkondade kanda, see tähendab lihtsalt laenata. 2009. aastal taheti vastust sellele küsimusele saada ka kohtuvõimult. Kuid see püstitab minu jaoks olulise küsimuse: kust läheb piir, kus ametisse nimetatud kohtunikud saavad ametisse valitud rahvaesindajate otsuseid tühistada või neile ettekirjutusi teha? Loomulikult tuleb tühistada põhiseadusega vastuolus olevad otsused – aga mis on põhiseadusega vastuolus?

Toome näite. Hiljuti langetas Riigikogu ülitähtsad otsused meie elektrituru osas. Otsustati ka muuta seadusega kehtestatud subsiidiumite maksmise süsteemi, sest senikehtinu ei taganud subsiidiumi kasutamist parimal moel. Ja kohe ilmus telekraanile välisinvestori õigusnõustaja, kes tunnistas sellise otsuse sujuvalt põhiseadusevastaseks, sest tema kunde olevat oma äri pealemaksmise senise korraga arvestanud 12-ks aastaks.

Oletame, et kusagil maailma nurgas – miks mitte ka Eestis – leiutatakse tehnoloogia, mis võimaldab igaühel toota elektrit tänasega võrreldes kümme korda odavamalt ja keskkonda kahjustamata. Kas Eesti põhiseadus ikka lubab meil selle tehnoloogia kasutusele võtta, enne kui kõik need, kes kasutavad seniseid tehnoloogiaid, on oma investeeringud tagasi teeninud ja oodatavad kasumid kätte saanud?

Õigustatud ootus ja võrdne kohtlemine – neid sõnapaare on juristid ja poliitikud kasutanud oma avalikes esinemistes viimasel ajal rohkem kui eelmise kümne aasta jooksul kokku. Nendega on põhjendatud küll rahvatulu ümberjagamist ja selle lõpetamist. Nendele sõnapaaridele sisu andmine aga alles käib. Ja kahtlemata on selles oma suur roll kohtunikkonnal.

Rohkem kui 80%-lise tõenäosusega tuleb Eesti 2010. aastal välja ülemaailmsest majanduskriisist. Seda ilmselt tugevamana kui sinna sisenedes. Seejuures ei ole erinevalt mitmetest meie liitlastest meie kodanikel taagana hiiglaslikku riigivõlg ega kiratsevaid panku. Vastupidi, meil on lootust üle minna eurole, mis suurendab tublisti meie majanduskeskkonna usaldusväärsust ja toob ka investeringuid ja töökohti. Küll kriginedes, aga Eesti majandus pöörab end teadmistepõhiseks. Rasketel aegadel tehtud kulutused teadusele ja arendustegevusele tasuvad end ära.

Kuid sellel on ka teine pool. Meil on tuhandeid solvunuid, kes leiavad, et just neile on selle kriisi jooksul liiga tehtud ja see ebaõiglus tuleb heastada. Eesti Päevaleht nõuab järjekindlalt juhtkirja tasemel riigilt kodulaenuvõtjatele kaitset. Kuid millist? Tõsimeelselt arvatakse, et majanduskriisi tõttu hätta sattunud inimeste kohustused pankade ees tuleks ümber vaadata või hoopis tühistada. Kindlustamata isikutele nõutakse samasugust arstiabi nagu kindlustatutele. Seda nõudvat sotsiaalne õiglus.

Targu jätavad need õigluse nõudlejad aga välja ütlemata, et tühistades kellegi pangavõla, tuleb ju tõsta laenuintresse, ehk keegi teine peab selle tühistamise kinni maksma. Nagu ka kindlustamata isikute arstiabi maksavad kinni need, kes on oma kindlustusmaksed tasunud. See, mida soovitakse, on ju lihtlabane ümberjagamine. Nendelt, kes enda võetud kohustused on täitnud, nendele, kes seda teinud ei ole.

Nüüd muidugi öeldakse, et need, kes ei ole kohustusi täitnud, pole seda teinud sageli tahtlikult, vaid objektiivsete asjaolude tõttu, mis pole üldsegi sõltunud neist. See viib küsimuseni, kellel ja mis ulatuses lasub kohustus riske hinnata. Kas eraisik võib oma nõuet põhistada mõne erakonna valimiseelse lubaduse või ajalehe juhtkirjaga? Kui võib, kas siis tuleks kõne alla ka mõnede poliitikute ja juhtkirja kirjutajate vastutus kahju tekitamise või isegi kelmuse eest?

2011. aasta märtsis on Eestis parlamendivalimised. Ma ei välista, et veel selle aasta esimeses pooles viiakse Riigikogus valimistel parema lähtepositsiooni saamiseks läbi nii mõnigi seadus, mille puhul õigustatud ootuse ja võrdse kohtlemise printsiibid saavad seadusandjalt taas uue tõlgenduse. *Pacta sunt servanda* – võetud kohustused tuleb täita. Ka selle Rooma õigusest pärit põhimõtte üle saab lähemal aja kõvasti piike murda. Ennustan kohtutele huvitavat aega. Ei ole olemas lollikindlaid seadusi. Sest lollid on äärmiselt leidlikud. Ent õigusemõistmine ei saa põhineda kellegi leidlikkusel, vaid ikka seadustel – ning seadustele tuleb läheneda õiguse alusprintsiipe ja -väärtusi arvestades.

Õigusriigi seisukohalt tekitab äärmiselt tõsist muret järjest enam leviv arusaam, et kriminaalmenetlus on ühiskonna juhtimise peamine vahend. Osa parlamendipoliitikuide korrutab iga kord, kui mõni omavalitsustegelane korruptsiooniga vahele jääb, et struktuurides on kallutatud jõud, teised nõuavad avalikult kriminaalmenetluse alustamist oma poliitiliste oponentide suhtes mingite laest võetud kõhkluste-kahtluste alusel. Olen ise näinud, kuidas kaks pealtnäha täiesti tervet inimest arutlevad selle üle, kuidas peaminister ja justiitsminister kohtuvad kord nädalas hommikul kell 6, et läbi vaadata arengud ja sammud maadevahetuse kriminaalasjas.

Kuidas selliste arusaamadega võidelda? Minu arust on vastus kriminaalmenetluse pikkuses. Mida kiiremini jõutakse avalikku huvi või ka uudishimu pakkuvast asjast jõustunud lahendini, seda parem. Ja kõik osapooled, nii menetleja, kohus, kui ka reeglite kehtestaja ja ressursijagaja – Riigikogu ja valitsus – peaksid selle poole püüdlema.

Kuidas aga mõista järgmisi olukordi? Isik antakse kohtu alla 6. detsembril 2006. aastal süüdistatuna ametialases kuriteos. Esimeses astmes on kohtumenetlus kestnud kolm aastat ja kaks kuud. Teine asi: ühe ministeeriumi kõrgema ametniku süüasi saadeti kohtusse 9. augustil 2006. aastal. Esimese istungini jõuti 5. mail 2008 ehk aasta ja üheksa kuud hiljem. Otsuse tegi kohus 18. mail 2009. Kokku kestis kohtumenetlus esimeses astmes kaks aastat ja üheksa kuud. Või siis strateegiliste kaupade salakaubaveo asi, mis on kohtumenetluses alates 22. jaanuarist 2009. Istungiaega pole seni määratud. Kahjuks ei ole need näited mingid erandid, analoogilisi asju on palju.

Ei saa ma kuidagi mööda minna korruptsioonist kohtu sees. Kaks kohtunikku – Mihhail Komtšatnikov ja Jüri Sakkart – on pidanud tegema pikemaajalist tutvust arestimajaga sealpool trelle. Samal ajal kirjutab meedia Ardi Šuvalovist, kes taotleb vanglast vabastamist enne tähtaega. Korraga on ühiskonna vaateväljas kolm kohtunikku, keda seostatakse otsuste langetamises raha eest. Ja seda riigis, kus kohtunikke on ametis 227. Avalik-õiguslik televisioon viskab nalja, et Virumaal olevat kohtunikku osta odavam kui palgata advokaat. Kui minult küsitakse, kas nüüd on kohtusüsteem puhas, siis mina ei julge vastata „jah“. Liiga palju on kõhklusi ja kahtlusi kui üht uuskeelendit kasutada.

Kas tõesti on demokraatlikus Eestis kohtu aususe garandiks jäänud ainult kaitsepolitsei ja tema käsutuses olev moodne tehnoloogia? Miks ei ole kohtusüsteemis mehhanismi, mis kontrolli ja aruandluse kaudu minimeeriks korruptsiooniriski süsteemisiseselt? Avalikkuses on avaldatud heameelt selle üle, et kapo on suutnud korrumpeerunud kohtuniku kinni võtta. Mina ei näe selles midagi head, kui politsei peab sekkuma eluks ajaks ametisse nimetatud sõltumatu õigusemõistja tegevusse nii, et toimetab ta trelle taha, saateks kolleegide jahmunud hüüatus „Kes oleks küll võinud arvata“.

Nõukogude Eestis arutlesid sinisilmsed kommunistid perestroika ajal selle üle, et süüdi pole mitte süsteem, vaid inimesed. Aga nii nagu ei toonud sm Pelše õnne lätlaste õuele, ei ole Eesti kohtusüsteemi puhtuse ja aususe võti kohtujuhtide isikutes, vaid korrakohase õigusemõistmise reeglites laiemalt. Jah, kohtuotsuste kontrollitavusega on meil asjad korras, kas aga ka kohtute otsustamatusega?

Kindlasti ootate nüüd, mida ettevaatamatut ütleb minister Riigikogu menetluses oleva kohtute seaduse kohta. Midagi peab ütleva. Võtan siinkohal appi klassikalise filosoofia, õigemini selle käsitluse karupoeg Puhhi ja tema kaaslaste abil. Seda on põhjalikult analüüsinud John Tyerman Williams oma raamatus „Puhh ja filosoofid“, mis ilmus eesti keeles Paavo Kivise tõlkes 2001. aastal kirjastuselt „Olympia“. Loen sellest teosest teile osa, mis käsitleb *sir* Karl Raimund Popperit.

„*Sir* Karl Popper andis oma kaaluka panuse filosoofia mitmes harus. Meie keskendumine tema falsifikatsiooniprintsiibile. Popperit huvitas see, kuidas tõmmata piiri teaduse ja ebateaduse vahele. On ju paljud teaduslikud väited lihtsalt üldistused, mis kannavad nime „loodusseadused“. Ent üks empiirilise üldistus ei saa olla absoluutselt kindel, ehkki tegu võib olla nii suure tõenäosusega, et oleme õigustatud sellele toetuma. Kas saame õhtul magama minnes ikka olla täiesti kindlad selles, et hommikul päike ikka tõuseb? On see ju ikka tõusnud, ning mitte ainult meile, vaid ka varasematele sugupõlvetele, ja kui astronoomid ei eksi, siis tõusis ta ka miljoneid aastaid tagasi, kui kedagi veel nägemas ei olnud.

Ometi, oli kuidas oli, kõik need kogemusele tuginevad (induktiivsed) argumendid võivad osutada vääraks. Mingi äkiline katastroof võib takistada päikesel tõusmast. Ükskõik kui palju tõendeid me mingi loodusseaduse toeks ka ei leiaks, jääb alati võimalus – olgu kuitahes ebatõenäoline võimalus –, et mõni seni teadmata fakt selle kummutab. Kuidas on siis üldse võimalik teaduslikke ja

ebateaduslikke väiteid teineteisest eristada, kui ühtegi üldistust ei saa pidada kindlalt tõeseks, vaid üksnes tõenäoliseks?

Popperi vastus kõlab: ükskõik kui suur hulk tõendeid mingi teooria kasuks ei muuda seda teooriat veel tõeseks, kuid piisab ühestainsast vastupidisest tõendist, et teda vähemalt osaliselt ümber lükata. Vaadake tuntud näidet. Kui palju valgeid luiki ornitoloogid ka üles ei loeks, märkamata ainsatki erandit, ei tõesta see ikkagi väidet „kõik luiged on valged”. Kuid ühe musta luige ilmumine tõestab, et see väide on väär.

Popperi järgi on teaduslikkuse staatus ainult sellistel väidetel, mida on põhimõtteliselt võimalik falsifitseerida. Näiteks kui astronoom ennustab, et teatud päeval näeme kindlas taevakaares komeeti, on selline väide falsifitseeritav, sest eks või ju astronoom oma arvutustes eksida. Järelikult on see Popperi kriteeriumide põhjal teaduslik väide. Kui aga keegi väidab, et meie kõiki tegemisi kontrollivad väikesed rohelised mehikesed, keda me ei suuda oma silmaga näha, on tegemist ebateadusliku väitega, sest seda pole mingil moel võimalik allutada falsifitseerimisele.

Karupoeg Puhh püsib vankumatult teaduslikul rajal, nagu ka enamik tema sõpru. Raske on leida paremat näidet popperliku falsifitseerimisprintsübi rakendamiseks kui Tiigri suhtumine võimalikku hommikusööki. Vaadake seda veel kord:

Kui Puhh küsib, kas Tiigrid armastavad mett, kõlab vastus: „Tiigrid armastavad kõike.” Popperi järgi ei ole seda väidet võimalik surmkindlalt verifitseerida. Ehkki kontekstist järeldub, et „kõike” tähendab igasugust toidupoolist, on ometi olemas võimalus, et mida kõike Tiiger ka ei prooviks ja kui hästi talle kõik ka ei maitseks, ikka võib mõni roog jääda maitsemata, kas või teadmatuses. Samas võib just see ainus roog talle mitte maitseada, ning kogu tema väide kukub kolinal ümber.

Nagu tõelisele teadusmehele kohane, allutabki Tiiger oma väite falsifitseerimisriskile. Ja kohe esimesel katsel see falsifitseeritaksegi. Et mõnele võis juhtunu popperlik mõte hämaraks jääda, korratakse kogu lugu veel tõrude ja ohakatega. Puhh aga võtab tulemused kokku oma kuulsas üminas:

*Ei meeldi temale ohakad, mesi, ei tõrud,
Sest, et torgivad ühed ja teised on liiga mõrud.
Head asjad kõik, mida muidu üks loom ju tahab,
On temale okkalised või neelata pabad.*

Lõpptulemus: kaugel sellest, et Tiigri maitseks ükstaskõik mis – tegelikult on ainult Kosutusrohi see, mis talle maitseb. Ja mis kõige tähtsam: selle tõeni on jõutud rangelt teadusliku protsessi kaudu.”

Head kohtunikud!

Lõpetuseks nii kohtute seaduse kui ka üldisemal teemal meenutan veel üht episoodi karupoeg Puhhi seiklustest. Kui Notsu ja Puhh hirmsas tormis Saja Aakri Metsa poole rühkisid, muretses Notsu selle üle, mis küll saab, kui mõni puu ümber kukub, kui nad parajasti selle all on. „Aga äkki ei kuku?” vastas Puhh pärast hoolikat mõtlemist. Kui siis puu alla kukkus, oli Puhhil ikka õigus, sest nad ei olnud selle all, vaid sees.

Täna tähelepanu eest!